

УДК 37.091.32.091.4:1

Ю. КОЛОС

Полтавський інститут економіки і права

**ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІКИ
А. С. МАКАРЕНКА В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ
ДИТЯЧИМ КОЛЕКТИВОМ**

У статті розглядаються філософські джерела педагогіки А.С. Макаренка та їх конкретизація в контексті управління дитячим колективом.

***Ключові слова:** світогляд, фактори, абсолютна ідея, емпірика, педагогічна доцільність, дисципліна, мажор.*

У наш час, коли проблема новаторства стала надзвичайно актуальною, перебудова школи і педагогічного мислення пов'язана також із необхідністю з наукових позицій підійти до спадщини видатного педагога. Зараз збільшився інтерес не тільки до педагогічної спадщини, а й до особистості самого А.С. Макаренка. Одним із цікавих моментів біографії педагога є формування його педагогічного світогляду. Відомі радянські біографи небезпідставно наполягали на тому, що великий вплив у зв'язку з цим мали революційні події 1905 року в країні. За свідченням брата, Віталія Макаренка, Антон був у тісному контакті із соціал-революційним (есерівським) рухом і деякий

час залишався кандидатом у члени цієї партії. Прийняття ним комуністичних ідей, на думку німецького макаренкознавця Г. Хілліга, відбулося у другій половині 20-х років.

До цього часу **проблемою** є вивчення філософських аспектів педагогіки А.С. Макаренка в контексті управління дитячим колективом. Дослідженням світоглядних ідей А.С. Макаренка займалось багато вчених: І.А. Зязюн, Л.С. Григорова, В.М. Єрмаков, С.Г. Карпенчук, Б.М. Наумов, М.М. Окса, Л.Ф. Пашко, А.В. Ткаченко та інші.

Метою даної статті є висвітлення впливу ідей видатних філософів на становлення педагогіки А.С. Макаренка, зокрема теорії колективу.

Виклад основного матеріалу. Світогляд формується під впливом багатьох факторів. А.С. Макаренко був, як відомо, високоосвіченою людиною. Філософські твори, література, психологія, історія та інші науки викликали немалий інтерес у житті молодого педагога. І хоча, за його свідченням, із філософією він «знайомий дуже несистематично», однак називає цілий список відомих філософів, яких читав, – Шопенгауера, Ніцше, Бергсона.

Перебуваючи на навчанні у Центральному інституті організаторів народної освіти імені Літкенса, він зробив доповідь «Гегель – Фейєрбах» на одному з семінарів. Він вивчив твори «Логіка» Гегеля, та «Сутність християнства» Фейєрбаха. Доповідаючи, він відмітив, що світ Гегеля – це світ Абсолютного духу, ідеї, розуму. Абсолютна ідея одержується від роботи чистої думки. Всі відгалуження життя пов'язуються між собою загальною метою, що знаходиться в Абсолютній ідеї. Філософія Гегеля не займається питанням про Бога, вона визнає ідею пантеїстичного Абсолютного духу. Моральність змінюється в залежності від життєвих умов. Гегель, розвиваючи свою систему, прагне до пізнання істини, все дійсне – розумне. Розумне, по Гегелю – те, що є ідеальним. Ідея в своєму русі переходить у власну протилежність. Була духовність – з'являється реальний світ. Світ – закономірна єдність.

Вихідним пунктом філософії Фейєрбаха є сама людина, її логіка, на відміну від Абсолютної ідеї Гегеля. Будучи емпіриком, Фейєрбах шукає істину в життєвій практиці, визнає реальність усього існуючого, залежність людини від матеріального світу. Основними ознаками його філософії є реалізм, гуманізм. Гейне під впливом цієї філософії сказав: «Влаштувати небесне царство нам треба тут, на землі». В цьому виявляється важлива ідея філософії Фейєрбаха [9]. При обговоренні доповіді був відмічений також «ідеалістичний ухил» самого доповідача. Аналіз цих архівних матеріалів наштовхує на думку: чи не філософія Гегеля наштовхнула А.С. Макаренка на ідею перспективних ліній та постановки життєвих цілей в його педагогіці, і чи не осмислення ідей Фейєрбаха привели його до висновку, що бути бідним при соціалізмі соромно, при соціалізмі треба бути багатим? Вся практична діяльність колонії імені М. Горького та комуни імені Ф.Е. Дзержинського була спрямована саме на реалізацію цих ідей, які захоплює були відображені в його педагогічних творах.

Звичайно, важко визначити, як саме кожен із названих філософів вплинув на створення педагогічної системи А.С. Макаренка, але дещо достовірно простежити можна. Зупинимося на аналізі філософських творів, якими захоплювався А.С. Макаренко у контексті його філософсько-педагогічної концепції.

У творах видатного французького філософа Анрі Бергсона («Творча еволюція», «Два джерела моралі та релігії») відображені ідеї, які були покладені в основу педагогічної практики А.С. Макаренка.

Розглянемо деякі з них. Бергсон говорить, що людина за своєю природою – істота суспільна, «інстинктивний колективіст». «Людське суспільство – сукупність вільних створінь. Нав'язувані суспільством обов'язки, що дозволяють його існування, вводять у нього упорядкованість, яка просто схожа з неухильним порядком явищ життя» [1, с.7]. Очевидно, ця ідея була не тільки прийнята А.С. Макаренко, а й блискуче реалізована в його педагогічній практиці.

Однією з головних його педагогічних ідей було виховання особистості в колективі і через колектив. Організація чіткого режиму трудової життєдіяльності через само-

врядування давала високі результати. Колектив дітей ділився на різновікові загони; на чолі загону був командир, котрий обирався на 3-6 місяців. Була рада комунарів, яка вирішувала важливі організаційні питання. Вищим органом самоуправління були загальні збори, рішення яких підкорялися всі, навіть учителі, вихователі й сам завідуючий.

Ідея педагогічної доцільності, яка успішно реалізована в педагогічній практиці А.С. Макаренка, тісно переплітається з поняттям «здорового глузду», на чому акцентує увагу Анрі Бергсон: «...Можна бути глибоким математиком, обізнаним фізиком, тонким психологом ... і в той же час хибно розуміти дії іншого, погано розраховувати свої, ніколи не адаптуватися до середовища, на кінець, бути позбавленим здорового глузду... Здоровий глузд, який можна було б назвати соціальним глуздом, є вродженим у нормальної людини, як і вміння говорити...» [1, с. 113-114].

Доцільність наказів і розпоряджень, раціональне використання часу і матеріальних ресурсів повинні мати в очах колективу «певну логіку», говорив А.С. Макаренко. Можливо, виходячи саме з цих позицій, в основу своєї системи він поклав працю.

Великого значення А.С. Макаренко надавав вихованню почуття обов'язку, відповідальності і дисципліни в колективі. У цьому зв'язку зауважимо: розглядаючи поняття «моральний обов'язок», А. Бергсон говорить, що він обумовлений суспільством, із якого черпає свої сили індивід. «Суспільство володіє вимогами, кожна з яких, велика чи мала, виражає цілісність його життєвої сили» [1, с. 7]. «...Навіть там, де моральні передумови містяться в ціннісних судженнях, не спостерігаються, все влаштовується так, щоб вони здавались виконуваними» [1, с. 7-8]. Говорячи про виховання дисциплінованості, А.С. Макаренко вважав за необхідність, щоб вихованець не тільки розумів, для чого і чому потрібно виконати той чи інший наказ, а й сам активно намагався виконати його якомога краще.

Уведення елементів воєнізації в систему організації життєдіяльності колективу також корелює з думкою А. Бергсона про обов'язок. «Сутність обов'язку – це дещо інше, ніж вимога розуму.... обов'язок, що ніби тисне на нашу волю подібно до звички... військовий наказ... прямо говорить: «треба тому, що треба». Але, хоч солдату і не наводять розумного доказу, він, однак, його придумає.... В короткий момент, що відділяє обов'язок, винятково переживаний, від обов'язку, повністю усвідомленого і обумовленого всякими розумними доведеннями, обов'язок дійсно буде набувати форми категоричного імперативу «треба тому, що треба» [1, с. 23-25]. А.С. Макаренко вважав, що дисциплінованість виховує правильною організацією всього життя вихованця. В ній виявляються вольові якості, здатність до гальмування, стриманості, витримки. Колоністи і комунари вміли само регулювати поведінку, гальмувати бурхливі вияви негативних емоцій, встановлювати порядок усього життя [6, с. 47].

Принцип паралельної дії, тобто вплив на особистість через колектив, тісно пов'язаний з поняттям відповідальності в педагогічній системі А.С. Макаренка. У А. Бергсона у зв'язку з цим ми знаходимо: «...Ідея індивідуальної відповідальності зовсім не проста... солідарність між членами групи – спочатку така, що всі повинні певною мірою відчути себе причетними до вади іншого...» [1, с. 132].

Як відомо, діапазон педагогічних ідей А.С. Макаренка дуже широкий. Сімейному вихованню він присвятив книгу, є немало виступів і статей про режим, обов'язок і дисциплінованість у сімейному житті.

У А. Бергсона ми знаходимо підтвердження цих положень: «Саме суспільство накреслює: для індивіда програму його повсякденного існування. Неможливо жити в сім'ї, займатись своєю професією, займатися тисячами повсякденних справ..., не підкоряючись обов'язкам» [1, с. 17].

Цікава філософська думка А. Бергсона про звичаї і закони, очевидно, не пройшла поза увагою видатного педагога. «У суспільствах ... існують звичаї й існують закони. Безперечно, закони – це нерідко закріплені звичаї..., те, що є правовим і навіть моральним обов'язком..., оскільки соціальна солідарність, згусток якої не зосереджений у за-

конах, і тим більше в принципах, розповсюджується через загальне прийняття звичаїв...» [1, с. 131]. Як відомо, А.С. Макаренко великого значення надавав святам, традиціям, й атрибутиці в житті колективу. Свята і традиції, вважав він, збагачують духовне життя вихованців, роблять його радісним і щасливим. Свято першого снопа, дні народження, відзначення знаменних дат, пов'язаних із життям народу і країни, були традиційними. Колонія імені М. Горького і комуна Ф. Дзержинського мали свої прапор, форму одягу, значки. Звання колоніста і комунара були почесними для кожного вихованця.

Говорячи про покарання у вихованні, А.С. Макаренко закликав пам'ятати, що метою повинна бути така організація впливів на вихованців, при якій би необхідність покарання зникла. Він висунув принцип опори на позитивне в особистості вихованця. У зв'язку з цим можна нагадати думку А. Бергсона, що підтверджує об'єктивність цього принципу: «... Хоч нам і дуже подобається строго осуджувати інших людей, ми, по сутності, вважаємо їх кращими за самих себе. На цій щасливій ілюзії заснована значна частина соціального життя» [1, с. 8].

Як відомо, А.С. Макаренко не дозволяв згадувати про минуле своїх вихованців. Для нас, говорив він, важливо, ким ти є і ким ти будеш. Це, звичайно, було великим стимулом у вихованні. У А. Бергсона є ніби підтвердження цього положення: «...Злочинець хотів би знищити сам злочин, ліквідувати всяке знання, яке могли б мати про нього люди. Але його власне знання зберігається... Він ніби повернувся в суспільство, визнавши свій злочин..., він якоюсь мірою був би автором свого власного осуду. Така сила, яка може спонукати прийти злочинця з повинною» [1, с. 15].

Одним із важливих теоретичних положень спадщини видатного педагога є положення про необхідність перспективи в розвитку особистості. «Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість» [3, с. 69]. «Упевненість у завтрашньому дні, захищеності кожної особистості в колективі повинно постійно культивуватися в процесі виховання», – вважав він. Головне визначення мети у вихованні забарвлене в А.С. Макаренка наявністю радості, оптимізму в житті дітей. У зв'язку з ним у А. Бергсона читаємо: «Почуттям, що характеризує усвідомлення цієї сукупності чистих, в ідеалі повністю виконуваних обов'язків, був би етап індивідуального і соціального благополуччя. Воно скоріше було б схоже на задоволення, ніж на радість... Емоція, про яку ми говорили, – не ентузіазм руху вперед... Достатньо того, щоб у радості ентузіазму було дещо більше, ніж задоволення благополуччя...» [1, с. 53-54].

Утілюючи в життя ідею перспективних ліній у розвитку колективу, Антон Семенович дбав про матеріальну вигоду, виробничу працю вихованців, не ігноруючи природної сутності людини у ставленні до продуктів своєї діяльності. При соціалізмі соромно бути бідним, вважав він. Пізніше в комуні імені Ф. Дзержинського був відкритий перший завод фотоапаратів марки ФЕД. Продукція цього заводу стала настільки високоякісною, що країна відмовилася від закупки фотоапаратів за валюту.

Переїшовши на госпрозрахунок, комуна мала достатньо коштів, щоб дозволити вихованцям відвідувати всі прем'єри харківських театрів, ходити в далекі походи влітку. Вихованцям платили заробітну плату. Частина її відшкодовувалася на утримання в комуні, а частина видавалася на кишенькові витрати. Комунари таким чином привчалися розраховувати свої гроші, а після комуні вони отримували ощадну книжку із заробленою сумою, що було серйозною економічною підтримкою. Ось справді батьківське піклування про вихованців!

Філософія А. Шопенгауера вчить мистецтва жити радісним, щасливим життям, керуючись при цьому здоровим глуздом. У його «Афоризмах житейської мудрості» ми знаходимо такі думки: «... Ми повинні широко розкривати свої двері веселості, коли б вона не з'явилася ..., нам належить ... прагнути по можливості до більш повного здоров'я, кращим вираженням якого є веселість» [7, с. 48]. Чи не тому, створюючи свою педагогіку, А.С. Макаренко дійшов висновку, що в колективі повинен бути радісний, піднесений настрій. Мажор у колективі, вважає він, є виявом внутрішнього спокою, впевненості у своїх силах і своєму майбутньому. Мажор – це постійна бадьорість,

готовність до дії і, разом з тим, життя в спокійному, енергійному русі. Можливо, звідти ж ідея «завтрашньої радості», просування до мети, почуття задоволеності від трудової діяльності, навчання, від життя взагалі, від упевненості в завтрашньому дні і в майбутньому. Ці почуття, вважає він, полегшують природні труднощі буття і формують здорову психіку дітей. У цьому відношенні він був вимогливим до себе і до своїх вихователів, ніколи не дозволяв собі мати похмуре обличчя, навіть якщо був хворим або мав неприємності. Педагог, говорив він, повинен уміти не демонструвати всього цього перед дітьми. Праця, дисципліна, побут, майбутнє виховання слід розташувати по лінії економічного прогресу колективу з урахуванням економічного життя всієї країни.

У зв'язку з цим треба згадати, що А.С. Макаренко не відмовлявся від ігрових форм організації життя дітей в колективі. Театр, оркестр, деяка «воєнізація» побуту і дозвілля – все це сприяло педагогічно цілеспрямованому управлінню дитячим колективом на демократичних засадах, розвитку самостійності і творчості дітей, викликало радісно-піднесений настрій і мажорний стиль усього життя.

Філософські твори Ф. Ніцше, майже невідомі зараз у нашій країні, широко видавалися на початку століття в Росії. Захоплення його ідеями передавалося молоді різних країн. Філософія Ф. Ніцше відроджує ідеал сильної, вольової особистості – ідеал античного світу та епохи Відродження. Нацизм, як відомо, використав ці ідеї для знищення «нижчих» рас і процвітання своєї, «вищої раси», спотворивши і перетворивши їх таким чином у шовіністичні. Людина, як говорить Ф. Ніцше, істота вільна, а релігія закликає її до покори, яка є кайданами духу. ... Якщо взагалі потрібна віра, то необхідно викликати недовіру до розуму, пізнання, дослідження...» [6, с. 37]. А.С. Макаренко закликав виховувати людину з розвішеним почуттям власної гідності, горду і чесну, сильну духом, з розвинутими здібностями, нахилами і талантами. Про мету виховання А.С. Макаренко говорив: «Гідним нашої епохи ... може бути тільки створення методу, який ... одночасно дає можливість кожній окремій особі розвивати свої особливості, зберегти свою індивідуальність» [3, с. 311-312].

Отже, на основі викладеного можна зробити такі **висновки**.

Вся система виховних виливів педагогіки А.С. Макаренка була спрямована на виховання сильної фізично і духовно, всебічно розвиненої особистості, гідного громадянина свого суспільства. Антон Семенович писав, що свою педагогіку він вивів із власного педагогічного досвіду. На основі аналізу його творчості можна сказати, що він у своїй діяльності акумулював кращі педагогічні, філософські ідеї та елементи народної педагогіки. Він широко використовував традиційні засоби виховання, не збіднюючи їхнього діапазону шляхом ігнорування «старого». Його діяльність тісно пов'язана з його часом. Заслуга А.С. Макаренка в тому, що він максимально наблизив педагогічний заклад особливого типу до умов виховання «нормальних» дітей. Саме це дозволило йому вийти за специфічні рамки роботи з безпритульними й зробити важливий внесок у дослідження загальних проблем виховання. Він геніально передбачив передові педагогічні тенденції свого часу і перспективи розвитку виховання майбутніх поколінь. А.С. Макаренко – класик світової педагогіки. Його твори перекладені майже всіма мовами світу, його педагогічні ідеї поширені й успішно використовуються за рубежом [5, с. 48].

Перспективним є те, що зараз в умовах кризи старої системи суспільного виховання, кращі педагоги знову звертаються до педагогічної спадщини А.С. Макаренка. Сьогодні також є чимало знедолених дітей, які опинилися за бортом нормального життя в результаті соціальних потрясінь. На жаль, кількість таких дітей зростає. Для них потрібна особлива, екстремальна, педагогіка. Звичайно, трафаретне перенесення педагогіки А.С. Макаренка в нові ситуації не завжди доцільне і можливе. Творче її застосування, особливо в справі організації продуктивної праці та життєдіяльності дітей на основі самодіяльності та самоврядування, безумовно, дає свої результати, зокрема і в багатьох школах Полтавщини.

Список використаної літератури

1. Бергсон Анри. Два источника морали и религии. – М.: Канон, 1994, – 384 с.
2. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.
3. Макаренко А. С. Твори в 7-ми т., Т4. – К, 1954.
4. Макаренко А.С. Твори в 7-ми т., Т5. – К. 1954.
5. Наукові записки ПОІППО : Концепції та методичні моделі вивчення освітніх галузей у профільній школі. – В.№1. – 2011. – 122 с.
6. Пашко Л. Ф., Бардінова В. Д. Потаємна філософія педагогіки А.С.Макаренка / Л. Ф. Пашко, В. Д. Бардінова // Постметодика. – В. 3(13). – 1996. – С. 46-48.
7. Шопенгауер А. Избранные произведения. – М., Просвещение, 1992. – 479 с.
8. Шопенгауер А. Свобода воли и нравственность. – М. : Республика, 1992. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2012.

Колос Ю.

Полтавский институт экономики и права, Украина

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕДАГОГИКИ А.С. МАКАРЕНКО В КОНТЕКСТЕ УПРАВЛЕНИЯ ДЕТСКИМ КОЛЛЕКТИВОМ

В статье рассматриваются философские источники педагогики А.С. Макаренко и их конкретизация в контексте управления детским коллективом.

Ключевые слова: мировоззрение, факторы, абсолютная идея, эмпирика, педагогическая целесообразность, дисциплина, мажор.

Kolos Yu.

Poltava INSETT, Ukraine

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF A.S.MAKARENKO PEDAGOGICS IN THE CONTEXT OF CHILDREN COLLECTIVE MANAGEMENT (ARE EXAMINED IN THE ARTICLE)

The article deals with the philosophical sources of pedagogy Makarenko and specification in the context of children's team.

Keywords: world view, factors, absolute idea, empirica, pedagogical expediency, discipline, major key.